

ג. התפלל בציבור ושכח להזכיר ראש חדש, כשחוזר ומתפלל נראה שאינו צריך להתפלל בציבור, שידי חובת 'תפלה בציבור' כבר יצא. (עפ"י אורח משפט כג).

דף ל

- נד. א. אימתי מתפללים תפלת הדרך? האם היא נאמרת בהילוך או מעומד?
ב. מה בין 'הביננו' לתפלה קצרה הנאמרת במקום סכנה?
ג. היה רוכב על החמור או מהלך בספינה או באסדה, והגיע זמן תפלה – מה יעשה?
ד. לאיזה כיוון יש להתפלל?
ה. המשכים לצאת לדרך לפני זריחת החמה, וכיו"ב – מה דינו לענין קריאת שמע ותפלה?
א. אמר ר' יעקב אמר רב חסדא: תפלת הדרך אומרה משעה שמהלך בדרך – עד פרסה.
א. גרסת הרי"ף ועוד: 'משעה שיאחו בדרך'. והיינו כשיצא מקצה העיר מעט יותר משבעים אמה. ודוקא בתחילת הליכתו, אבל כאשר הוא לן באמצע דרכו – יכול לאמרה בבקר, הגם שהוא בתוך העיר (פוסקים).
ב. לפירש"י ורשב"א, יש לאמרה בתוך פרסה דוקא ולא יאמרנה לאחר שכבר הלך פרסה. וכתבו רבנו יונה והריטב"א שבודאי יברך אף לאחר פרסה אם לא ברך קודם לכן, אלא עד פרסה הוא בכלל 'שיאחו בדרך' שיש לו לאומרו לכתחילה.
ובה"ג פרש 'עד פרסה' – לשיעור הדרך, שבדרך הפחותה מפרסה אין צריך להתפלל תפלה זו. וצריך עיון האם יש לומר תפלת הדרך בחתימה כאשר הולך פרסה ויותר, כאשר בתוך פרסה ישנו ישוב (עפ"י באור הלכה קי, ז).
ומובא (ב'מוריה' טבת תשנ"ו, עמ' עז) שהגרש"ז אויערבך זצ"ל לא היה נוהג לומר תפלת הדרך בנסיעה מירושלים לתל אביב, בגלל רצף הישובים ביניהם. ובתשובה לשאלה אם אפשר לומר תפלת הדרך בין ירושלים לת"א ללא שם ה' בסופה אלא 'ברוך שומע תפלה' – השיב שבהחלט מותר הדבר, גם כשאומר 'הי רצון מלפניך ה"א... שהרי זו דרך תפלת תחנונים ואינה כמטבע ברכה. וכן מוסרים בשמו שהורה לשואליו. אך כמדומה שהגרש"ז א' והגרי"ח ק' שליט"א אומרים אותה בברכה.
ג. גם בדרך הפחותה מפרסה, אם מוחזק שהוא מקום סכנה – יש לברך תפלת הדרך (פוסקים).
ד. הטס באויר, יש לו לומר תפלת הדרך בעוד המטוס על הקרקע, שהרי משעה שמתחיל להמריא זוהי כבר שעת סכנה. ואם לא בירך בקרקע – יברך באויר (בשם הגר"מ פיינשין והגר"י קמינצקי – 'דברי חכמים' 190).

רב חסדא אמר: אומרה מעומד. ורב ששת אמר: אפילו מהלך. [ורב ששת נהג בעצמו לעמוד ולאמרה, כאשר חבורתו עצרה – 'מהיות טוב אל תקרא רע'].
נחלקו הראשונים כמי הלכה. וכן נחלקו לדעת הסובר שצריך עמידה, האם צריך לירד מעל החמור אם לאו (ע' תר"י). ובשלחן ערוך פסק שראוי לעמוד ולאמרה אם אפשר [ובתנאי שלא תטרד דעתו משום כך. אחרונים], ואולם אם היה רוכב אין צריך לירד.

ב. כשאדם מתפלל 'הביננו', אומר שלש ברכות ראשונות ושלש אחרונות ו'הביננו' באמצען. כאשר הגיע לישוב ונתישבה דעתו, אינו צריך לחזור ולהתפלל תפלה מלאה. 'הביננו' נאמרת מעומד.

הרמב"ם השמיט דין עמידה ב'הביננו'. ויש מי שכתב שכשמתפלל 'הביננו' בדרך, יאמרנה בהילוך (עפ"י פרי חדש צד, ט ק, א). ואין כן דעת שאר ראשונים.
לא כן תפלה קצרה הנאמרת במקום סכנה; אין אומר בה שלש ראשונות ושלש אחרונות, וכאשר מגיע לביתו צריך לחזור ולהתפלל, ואומר בין מעומד בין מהלך.
הגיע לביתו לאחר שעבר זמן תפלה – יתפלל תפלת תשלומין (רא"ה וריטב"א; שו"ע ק). ואולם מפירוש המשנה לרמב"ם יש מדייקים שאינו משלים, הואיל ומ"מ התפלל).

ג. היה רוכב על החמור והגיע זמן תפלה – אם יש לו מי שיאחז את חמורו – ירד למטה ויתפלל. ואם לאו – ישב במקומו ויתפלל. [יחזיר את פניו כנגד ירושלים. ואם אינו יכול – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. כן סתמה משנתנו]. רבי אומר: בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רבא ואיתימא ריב"ל: הלכה כרבי.

ואפילו שלא במקום סכנה, ואפילו מהלך, ואין צריך להחזיר פניו כנגד ירושלים (תוס' ורא"ש ועוד). ואולם דעת רבנו יונה שיש לעכב את החמור מהליכה בשעת התפילה, ואם השיירא הולכת – עכ"פ יעכבנו בברכת אבות. וראוי לחוש לכך אם הוא שלא במקום סכנה (שו"ע או"ה צד, ד), להעמיד הבהמה בברכה ראשונה, אבל אין צריך לירד ממנה (משנ"ב).
היה מהלך בספינה או באסדה – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים.

ד. היה עומד בחו"ל – יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל (והתפללו אליך דרך ארצם). היה עומד בארץ ישראל – יכוין את לבו כנגד ירושלים (והתפללו אליך דרך העיר אשר בחרת). היה עומד בירושלים – יכוין את לבו כנגד בית המקדש (והתפללו אל הבית הזה). היה עומד בבית המקדש – יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים (והתפללו אל המקום הזה). היה עומד בבית קדשי הקדשים – יכוין את לבו כנגד בית הכפורת. היה עומד אחורי בית הכפורת – יראה עצמו כאילו לפני הכפורת.

גם כשהמקדש חרב והוא עומד בין כותל מערבי לקדש הקדשים [כגון שאנסוהו להיכנס לשם למלאכה כלשהי] – יהפוך פניו בתפילה לצד קדש הקדשים, שקה"ק עומד בקדושתו אפילו בחרבנו (עפ"י שו"ת הרדב"ז ח"ב תרמח).

נמצא עומד במזרח – מחזיר פניו למערב, במערב – מחזיר פניו למזרח, בדרום – מחזיר פניו לצפון, בצפון – מחזיר פניו לדרום (כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות – תל שכל פיות פונים בו).

גם העומדים בחו"ל ומכוונים כנגד ארץ ישראל, או העומדים בא"י ומכוונים כנגד ירושלים – עיקר כוונתם כנגד בית המקדש וקדש הקדשים (תר"י. וכו"ה בשו"ע צד, א): 'יחזיר פניו כנגד א"י ויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קה"ק'.

ונראה שגם לענין כיוון הגוף יכוין לכיוון ירושלים והמקדש, כגון כשעומד במזרח א"י במקביל לצפונה, יפנה לכיוון מערב-דרום כדי שיהא מול המקדש, וככתוב בדניאל 'וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלים'.
סומא, ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות – יכוין את לבו כנגד אביו שבשמים (והתפללו אל ה').
ונראה שטוב לצדד פניו לצד אחר, ובכך יתכן שעכ"פ מצדד פניו לכיוון הנכון (באר הלכה צד, ג עפ"י שלחן שלמה).

ה. השכים לצאת לדרך לפני זריחת החמה; לדברי תנא קמא – יתפלל עתה, וכשיגיע זמן קריאת שמע בעודו בדרך – יקראנה או, שעדיף להתפלל מעומד ובישוב הדעת ללא סמיכת גאולה לתפלה, מאשר להתפלל בדרך. וכן נהגו אבות דשמואל ולוי. רבי שמעון בן אלעזר אומר: קורא ק"ש ומתפלל בדרך, ויסמוך גאולה לתפלה.

וכיוצא בזה נחלקו החכמים לענין הדורש ברבים בשחר; האם יתפלל קודם הדרשה ואח"כ יקרא ק"ש, או יקרא ויתפלל בשעת הדרשה מיושב (כדי שלא להטריח על הציבור בצאתו להתפלל).

א. פרוש התוס' ועוד ראשונים שמדובר קודם הנץ החמה ועדיין לא הגיע זמן קריאת שמע, אבל לא קודם עלות השחר [ואם הגיע זמן 'משיכיר את חברו' לדברי הכל קורא ומתפלל קודם שיצא. מג"א]. ולדעת רש"י (כפי שפורשה בראשונים), אף קודם עלות השחר [אפשר לפי שתפלה היא רחמים לכך בדיעבד יוצאים בה אף קודם עלוה"ש (פני יהושע)]. ויש שפרשו דברי רש"י כשאר הראשונים (עפ"י משכנת יעקב עז).

ב. בה"ג פסק הלכה כר' שמעון בן אלעזר שסמיכת גאולה לתפילה עדיף על תפילה מעומד. וכן נקטו התוס' לעיקר, שכן משמע מרב אשי.

ואילו רב האי גאון ור"ח פסקו כתנא קמא וכאבוה דשמואל ולוי, שעדיף להקדים ולהתפלל בביתו משום טרדה שבדרך. וכן נטה הרא"ש לדעה זו (וכן יש לשמוע מדברי הרמב"ן בריש מסכתין שבזמנם רוב החכמים היו מתפללים ק"ש בזמנה ותפילה בהנץ ולא היו סומכים גאולה לתפילה. וא"כ משמע דכל שכן שעדיף תפילה מעומד מסמיכת גאולה לתפילה). וכתבו שאף רב אשי לא נחלק על כך אלא שלא נהג כן כשהיה דורש, אבל ביוצא לדרך יש לנהוג כן. וכן נפסק בטשו"ע (פ"ח, ה), אבל רוב העולם אין נוהגים כן אלא קוראים ומתפללים בדרך, ונראה שנוהגים כדעה הראשונה (ע' משנ"ב ובה"ל פ"ח, ח).

ג. המתפלל בהילוכו, יש אומרים שצריך לחזור ולהתפלל מעומד כאשר מגיע לישוב (תוס' בשם הר"ם). ואולם דעת שאר פוסקים שאין צריך לחזור ולהתפלל. וב'הבינו', אם לא התפלל בעמידה – מסתפק הפרי-מגדים אם צריך לשוב ולהתפלל בהגיעו לביתו (וע"ע פירוט שיטות הראשונים בשו"ת פרי יצחק ח"ב א).

ד. לדעת הכל אם לא הקדים והתפלל – מתפלל בדרך ואפילו מהלך (רשב"א, רא"ה ריטב"א ועוד). ואם מתירא שמא יפסיקוהו עוברי דרכים – יתפלל תפלה קצרה, 'הבינו' (כדלעיל ג).
ה. לכתחילה אין לצאת לדרך קודם שיתפלל תפלת שחרית (פוסקים). ונראה שהנוסע בדרך שהיא קצרה משעה וחומש – מותר, שאין זה בכלל 'יוצא לדרך'. וכן נראה שאם כל נסיעתו היא למטרת תפלה, כגון הנוסע מעיר אחרת לכותל המערבי להתפלל – מותר (שו"ת אור לציון ח"ב ז, ו).

ובמקום הצורך, אפילו אינו צורך גדול כל כך, מותר לצאת לדרך לאחר אמירת מקצת ברכות. וכל שכן אדם הדר במקום שאין לו שם מנין ויוצא השכם בבוקר לעבודתו ושם יתפלל במנין (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ח יט).

נה. א. האם תפלת המוספין נאמרת ביחיד או בחבר-עיר בלבד?

ב. המתפלל וחוזר ומתפלל – כמה ישהה בין תפלה לתפלה?

ג. השוכח הזכרת ראש חדש באחת מתפילות היום – האם מחזירים אותו אם לאו?

א. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין תפלת המוספין נאמרת ביחיד אלא בחבר-עיר. וחכמים אומרים: בחבר עיר ושלא בחבר עיר. רבי יהודה אומר בשם ראב"ע: כל מקום שיש בו חבר עיר – היחיד פטור מתפלת המוספין, שש"ץ פוטר, אבל במקום שאין שם מנין המתפלל מוסף – היחיד מתפלל.
רב הונא בר חיננא א"ר חייא בר רב: הלכה כר' יהודה בשם ראב"ע. וכן אמר ר' יצחק בר אבדימי בשם רב. וכן נהג שמואל. וכן אמר ר' חנינא קרא לפני ר' ינאי. ואילו ר' ינאי אמר שאין הלכה כן אלא כחכמים. וכן העיד ר' יוחנן על ר' ינאי עצמו, שהתפלל מוסף ביחיד. וכן נהגו ר' אמי ור' אסי.

וכן פסק רבנו חננאל ושל"פ. ויש אומרים שבמוסף של ראש השנה, כשיש חבר עיר היחיד מתפלל רק שבע ברכות ולא תשע (ע' ריצ"ג ח"א כח בשם רב האי גאון).

ב. כמה ישהה בין תפלה לתפלה (כגון בין שחרית למוסף, או מי שטעה בתפלתו וחוזר ומתפלל) – כדי שתתחונן דעתו עליו (מלשון ואתחנן אל ה' – שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה), או שתתחולל דעתו (מלשון ויחל משה. ושיעור אחד הוא, אלא שנחלקו החכמים בלשון בלבד. רש"י). מפרש בירושלמי 'כדי שתתחולל' – כשילך ד' אמות (ראשונים). ויש אומרים ששיעור 'תתחולל' גדול יותר מ'תתחונן', וענינו לחלות פני צורו שימחול לו על כל פשעיו (עפ"י הערוך ערך 'חל').

ג. טעה ולא הזכיר של ראש חדש; בכל התפלות מלבד ערבית – מחזירים אותו. ובצבור (שיכול לצאת בשמיעת החזרה. רש"י ועוד) – אין צריך לחזור.

א. זה שאמרו שבציבור אינו חוזר, דוקא אם ישמע חזרת הש"ץ כולה מתחלתה ועד סופה מלה מלה (ראשונים).

ב. בה"ג ורמב"ם (תפילה י,יב) מפרשים שאם הש"ץ עצמו טעה בתפלתו [ונזכר לאחר שסיים תפילתו. פוסקים] – אינו חוזר, משום טרחת הצבור. ויש גורסים שדוקא בשחרית אומרים כן [בין של ר"ח בין של חול המועד. פר"ח פרי מגדים, מובא בבאה"ל. וי"ח], לפי שיש לו השלמה בתפלת המוסף הסמוכה לה, אבל שכח במוסף או בשאר תפילות, וכן בשאר טעויות שטעה הש"ץ בתפילה – חוזר (עפ"י רמב"ם שם ובכס"מ; רא"ש. וע' במובא לעיל כט).

יש אומרים שבשבת ויו"ט כשטעה הש"ץ – מחזירים אותו, שלא הקלו משום טורח הציבור אלא ביום שיש בו מלאכה (עפ"י ספר הבתים, ומובא בב"י). ואולם הרמ"א (קכו, ג) נקט שה"ה בשבת ויום טוב [ועלול הדבר להימצא כגון שחל יו"ט בשבת ושכח הש"ץ מלהזכיר יום טוב – אינו חוזר, כיון שיאמרנו בתפילת המוספין. עפ"י באה"ל].

וש"ץ שטעה בתפילת הלחש שלו, אינו חוזר מפני טורח הציבור אלא סומך על התפילה שיתפלל בקול רם (שו"ע קכו, ד, ע"ש).

ג. יש סוברים שאם לא הזכיר ראש חדש בשחרית וכבר התפלל תפלת מוסף – שוב אינו חוזר, אבל כתבו בשם הרשב"א ועוד פוסקים שבכל אופן חוזר. ונכון להתנות שאם אינו חייב, תהא תפלתו נדבה. ואם נזכר שלא הזכיר בשעה שעמד בשלש ראשונות של תפלת מוסף – ימשיך תפלה זו כשחרית (משנה ברורה). ויש פוסקים שאם נזכר לאחר מוסף, לא יחזור ויתפלל שחרית אלא יתפלל מנחה שתיים (עפ"י בן איש חי שנה ב ויקרא יג; שו"ת אור לציון ח"ב ז, לז).

פרטי דיני החזרה מבוארים לעיל כט.

בתפלת ערבית – אמר ר' ענן אמר רב: אין מחזירים אותו, לפי שאין בית דין מקדשים את החדש בלילה. והסיק רב אשי שאין חילוק בין חדש מלא וחדש חסר.

א. בשני לילות של ראש חדש כששכח אינו חוזר (תוס'), דלא כ'יש מפרשים' שבלילה שני חוזר. ב. נחלקו הדעות בשוכח דבר שאין מחזירים אותו [בדבר הנזכר בתלמוד לאמר, למעט 'זכרנו' וכד'. תרומת הדשן קמד], ונזכר קודם שעקר רגליו – האם חוזר למקומו, כגון ראש חדש בערבית – חוזר ל'רצה' (וכך נהג רבנו תם, וכן עמא דבר. תוס'). וכן הורה הסמ"ג – עשין יט) אם לאו. וכמו כן נחלקו כאשר נזכר קודם שהתחיל הברכה הסמוכה לאותה ברכה – האם חוזר או יאמר במקום שנוכר.

והכרעת הפוסקים (ריצד, ד-ה) היא שכל שסיים הברכה, ובכלל זה כשהזכיר שם השם שבסיום הברכה – שוב אינו חוזר.